

a strukturális kényszerek a lakónegyed értelmezését csak befolyásolni, de megváltoztatni nem tudták az egyes kohorszok számára, a lakótömb romló pozícióját és csökkenő közösségi részvételét az eltérő narratívákkal jellemzett kohorszok cseréje okozza. Ezzel szemben a Béketelep helyzetét és annak értelmezését – noha világosan kirajzolódnak a kohorszok közötti narratívakülönbségek – mára a strukturális kényszerek olyannyira áthatották, hogy az az őslakosok értelmezését is megváltoztatta, egyeseket pedig akár a hajdan számukra kedves környezetből való elköltözésre is késztetett.

A közösség individualizmushoz és a szűkös erőforrásokért folytatott versenyhez kapcsolódó eltűnése megjelenik a telepen, de a régi kapcsolatokra és a rokon szálakra támaszkodó jelenlegi közösség mégis relatíve intenzív és közösségi védelmet nyújtó helyé teszi a Béketelepét. Egy szociális szakember a telepre egyenesen úgy hivatkozott, hogy az itteniek szegénysége nem valódi probléma, hiszen ők „legalább együtt szegények”. A telep jövője választást előtt áll, amelyet a rehabilitációs programok és az esetlegesen velük járó lakosságcsere is befolyásolni fog.

CIGÁNYVÁROS

Rónakeresztesen, az alföldi kisvárosban viszonylag magasra, 1800–2000 főre becsülik a cigányok számát, de településen belüli arányuk a tíz százalékot sem éri el. A cigány családok – egy-egy ritka kivételtől eltekintve – csak három szegregált, egymás közelében elhelyezkedő, lassan egybeérő városrészben, ahogy többen nevezték, a Cigányvárosban élnek. Ebben a városrészben többségében cigány családok telepedtek meg, de beházasodással, költözéssel kerülnek ide nem cigányok, illetve a városrész magasabb státuszú területein élnek szegény nem cigány családok is. A városrész utcáit látható, jól érzékelhető éles határvonal választja el a várostól, a határvonalat kijelölő utcát a helyiek „Berlini Nagy Fal”-nak nevezik. Az elmúlt két évtizedben a többségi társadalom egyértelmű kirekesztő és elutasító attitűdje és gyakorlatai miatt a Rónakeresztesen élő, különböző társadalmi helyzetű roma családok a többségi társadalomtól éles fizikai és mentális határokkal elkülönített stigmatizált térbe kényszerültek, amit gettóként definiálhatunk (Váradí–Virág 2015).

Az elmúlt évtizedben az etnikai szegregációval foglalkozó szakmai diskurzusok központi témája a gettó fogalmának újradefiniálása, az így meghatározott terület átalakulásának leírása és elemzése. A szegénység koncentrációja és az etnikai szegregáció ugyan a gettók jellemző vonása, de gettóról csak akkor beszélhetünk, ha jelen van négy meghatározó eleme: (1) az adott terület élesen elválik a település többi részétől, jól körülhatárolható; (2) a területet és az itt élő családokat a többségi társadalom negatív jelzőkkel illeti (stigma); (3) az itt élő családok nem saját döntésük alapján, hanem valamiféle (gazdasági, adminisztratív, szimbolikus) kényszer hatására költöztek ide; és (4) a többségi társadalomtól elkülönülő, párhuzamos intézményrendszert használnak. A gettó térben elkülönített társadalmi, intézményi rendszere azt szolgálja, hogy megóvja a többség tagjait a gettóban élőkkel való kapcsolatuktól, mindennapi érintkezésektől, s így azoktól a szimbolikus veszélyektől, amelyek a többség szemében a gettó lakóihoz kötődnek (Wacquant 2012).

Tanulmányomban azt mutatom be, hogy az évtizedek óta a város roma és nem roma szegényeinek lakóhelyeül szolgáló, társadalmilag és etnikailag heterogén, széles társadalmi és intézményi kapcsolathálózatra épülő városrész hogyan alakul át a várostól élesen elkülönülő, stigmatizált gettóvá. Ennek legfontosabb mechanizmusa egyfelől a városrészben élő romák és nem romák elérhető munkahelyeinek megszűnésével párhuzamosan a társadalmi kapcsolatok erodálódása (Wilson 1999), másfelől az intézményekből, elsősorban az oktatási intézményekből való kirekesztés, a párhuzamos intézményrendszerek kialakulása és ezzel a városrész határainak rögzítése. Az elmúlt évtizedben a várospolitika minden törekvése arra irányult, hogy a város szélén elhelyezkedő cigányváros, az ott élő szegények szociális problémái láthatatlanok maradjanak a többségi városlakók számára.

Ennek eszköze a városrészben élő családok tér- és intézményhasználatának korlátozása, a városrész felügyeletének, ellenőrzésének átruházása a helyi roma vezetőkre. Mindezen folyamatok átformálták a városrészben belül élő, etnikailag és társadalmilag differenciált családok egymáshoz és a többségi társadalomhoz fűződő kapcsolatait, megélhetési lehetőségeit, befolyásolta az egymásról és a többségi társadalomról alkotott képet.

Egymásra torlódó telepek

A városrész kialakulása, térbeli szerkezete pontosan jelzi a város szegényekhez, romákhoz való viszonyát: a napjainkban szegregátumként vagy cigányvárosként számon tartott városrész az egykori „hagyományos” cigánytelep körül fejlődő, különböző státuszú részekre tagolható terület, amely az elmúlt negyven év telepfelemelésainak, lakásépítéseinak, a cigány családok eltérő gazdasági helyzetének térbeli lenyomataiként is értelmezhető.

A városrészt a Rónakereszttest átszelő vasútvonal és közúti főútvonal három részre tagolja, ami az itt élők mentális térképét, térhasználatát is meghatározza. A „vasúton túli rész” leginkább egy szegényes faluvégre hasonlít, ahol szegény romák és nem romák élnek egymás mellett. A vasúti átjárónál még rendezettebb házakat, megművelt kerteket találunk, majd ahogy közeledünk a város széle felé, a házak egyre apróbbak lesznek, egyszer csak eltűnik az aszfaltos út és a járda, feltűnik egy-egy elhagyott, félig lebontott régi ház vagy félig-meddig felépült „szocpolos” ház. A város legszélső utcájából egy elhagyott, elgazosodott területre látunk; az elbeszélések szerint egykor végig „szocpolos” házak álltak ezen a területen, az alig használható, lakhatatlan házakat lassan széthordták.

A vasút és a főútvonal által közrefogott részen a város régies, szegényes, falusias hangulatát idéző rendezett utcák, apró házak húzódnak meg, itt található a város „cigányiskolája”, ablakain rácsok, udvara rendezetlen. Az iskola egyik melléképületéből alakították ki a Biztos Kezdet gyerekházat (lásd Fehér–Keller–Vidra–Virág tanulmányát e kötetben). A városrészben belül ez tekinthető magasabb státuszú területnek, itt található a legtöbb roma–nem roma szomszédság is.

Ahogy távolodunk a vasúttól, az utcák egyre szűkösebbek, az utcakép egyre rendezetlenebb, hamarosan elérjük az egykori cigánytelep helyét. A hetvenes években lebontott telep helyén ma egy üres telek áll. Az 1964-es telepfelemelés adatai szerint 72 telepi ház volt ezen a részen, amely napjainkban csak egy elgazosodott, szemetes üres tér. Innen indul az a három, egymással párhuzamosan futó utca, ami az egykori cigánytelep pereme volt. Az utcák olyan szűkek, hogy csak egy házszor fér el, a házak nem egymással szemben, hanem egymás háta felé tekintenek, a telkek nagyon kicsik, kert szinte egyik háznál sincs. A három utcában mintegy hatvan ház áll, egy részük picike, szoba-konyhás, másik részük „szocpolos” ház, többségük vakolatlan, befejezetlen. A sok lebontott ház helyén kitaposott gyalogutak vezetnek egyik utcából a másikba. Az utcák, a telkek és házak szűkössége dzsungelszerűvé teszi ezt a részt. A városrészben élő családok elsősorban ezeket az utcákat tekintik „telepnek”, olyan veszélyes területnek, ahova nem szívesen mennek. A városrész más utcáiban élő családok mindennapi törekvése, hogy elkerülje ezeket az utcákat, ami az interjúnarratívákban erős elhatárolódásként jelenik meg. Az egykori cigánytelep túloldalán,

a telepfelemelés során a hetvenes években épített 48 CS-házat láthatjuk, amelyek a város legutolsó három utcájában létesültek, az utolsó házszor már a mezőkre néz. Ez a három utca a lebontott cigányteleptől is távolabb van, ami jól jelzi a város hetvenes évekbeli távolságtartását a cigány családoktól. Az utcák jóval rendezettebbek az előbbinél, néhol az utak is burkoltak, majdnem minden háznak van kerítése, az udvarok, kertek bár nagyon kicsik, de rendezettek. Az utcák meghosszabbításaként ezen a részen a kilencvenes években szocpolos házak épültek, a három utcarészben mintegy 28–30. Ezek az utcák már burkolatlanok, a házaknak nincs kerítése, több ház befejezetlen vagy lebontott.

A várost kettészelő közúti főútvonal túloldalán elhelyezkedő néhány utca nagyon vegyes képet mutat. Az itt található mintegy hatvan ház közül tucatnyi putriszerű építményt találhatunk, többet a város legszélén, a Téglagyár közelében. Az utcák többségében egymás mellett, egymást váltva láthatunk rendezett kertű, nagyobb házakat, romos épületeket, dűledező putrikat.

A napjainkban szegregátumként/cigányvárosként számon tartott városrészben romák és nem romák több évtizede élnek egymás szomszédságában, egy, a negyvenes évekre visszatekintő önéletrajzban is megjelenik a város szélén együtt élő romák és nem romák közös sorsa.

„A Felvég vége rövid földes utcái, nádtetős, itt-ott cserepes házai úgy húzódtak meg egymás szomszédságában, mint didergő emberek. (...) A csóróság, a szegénység, a nincstelenség növelte az itt élők egymásrautaltságát, szolidaritását, s közelebb hozta a cigányokat a gádzsókhöz. Nem emlékszem rá, hogy lett volna komolyabb affér, összetűzés, verekedés cigányok és nem cigányok között. Minden család ismerte a másikat. A házak többsége vályogból épült, alig akadt néhány sárputri. Nem éltek-laktak elkülönülve a zenész és a nem muzsikus romák. Ám mindenki tudta hol a helye, ki a barátja.” (Farkas 1998: 18)

A zenész cigányok mellett élő szegény nem cigányok különböző kisebb üzleteket (trafikos, cipész) vittek, a szegényebbek cigányokkal együtt jártak napszámba a környező uradalmakba. A városrész már a negyvenes években is a városi cigány és nem cigány szegények lakóhelye volt, a szegényekkel együtt ide szorultak a legalitás határait feszegető intézmények is (bordély, zugkimérések). A családi interjúk megerősítik az írásos önéletrajzot: roma és nem roma interjúalanyaink a hetvenes-nyolcvanas években még hasonló közegekben nőttek fel. A visszaemlékezések szerint az utcákban cigány és nem cigány gyerekek barátkoztak egymással, nem voltak konfliktusok. Leginkább az akkor fiatal roma interjúalanyaink emelték ki hangsúlyosan, hogy ők még vegyes osztályokban tanultak a városi iskolákban, majd nem romákkal együtt dolgoztak az akkor még a városban működő nagyobb üzemekben, a nők jellemzően a baromfi-feldolgozóban, a férfiak a helyi üzemekben.

A szocializmus időszakában elsősorban az elérhető munkahelyeknek, a szelektív, de intézményesen nem szegregált oktatási intézményeknek (lásd később) köszönhetően Rónakereszttes szegénynegyedéből és a mellette elhelyezkedő cigánytelepről számos családnak nyílt lehetősége a társadalmi és térbeli mobilitásra. Ebben az időszakban indult el egy jelentős szelektív migráció is a városrészből: a nem roma családok többsége a városban

máshol vásárolt házat, a romák közül több fiatal Budapesten vállalt munkát, napjainkban is majd' minden családnak vannak rokonai, ismerősei a fővárosban. Az oktatási intézmények közös használata, a közös munkahelyek, azaz a rendszeres társadalmi érintkezések hatására természetessé vált a vegyes házasság. A telepen és a telep körüli utcákban élő romák és nem romák ugyan a legnehezebb és legrosszabbul fizető munkákat végezték, de gyermekeik többsége nem romákkal vegyes osztályokban tanult, kialakultak közöttük kapcsolatok, barátságok, azaz az itt élő romák és nem romák egyaránt a helyi társadalom részét képezték.

A rendszerváltást követően a helyi gazdaság lassú átalakulásával, a képzetlen munkaerőt igénylő vállalkozások, elsősorban a baromfi-feldolgozó megszűnésével, illetve modernizációjával párhuzamosan képzettebb munkaerőt igénylő vállalkozások jelentek meg. A modern gyártástechnológiával működő üzemekből a döntően képzetlen romák kiszorultak, a megmaradt, alacsony iskolai végzettséggel is betölthető álláshelyeknél előnyben részesítették a nem romákat; az alacsony státuszú munkahelyek betöltéséért folyó versenyben a romákat rendre hátrányosan megkülönböztetik. A munkahelyekről való folyamatos kiszorulással párhuzamosan a kilencvenes évek végén számos család költözött vissza Budapestre: legtöbbször a megemelkedett lakhatási és rezsi költségek, az időszakos munkanélküliség okozta rendszertelen jövedelmek miatt költöztek vissza Rónakeresztesre, ahol jobban számíthattak a rokonok támogató kapcsolataira. Volt, aki a kerületi önkormányzattól kapott „lelépésből” vásárolt magának házat, volt, aki azért költözött vissza a fővárosban megfizethetetlenül vált albérletéből, mert az olcsóbb telekárak miatt itt tudott „szocpolos” házat építeni és lakhatását megoldani. Legtöbbször a városrész romák és nem romák lakta, magasabb státuszú részeire költöztek; távolabb a stigmatizált, szegények lakta cigányteleptől, de a rokonok közelébe.

A Budapestre visszaköltöző családok megjelenésével kezdődtek a telepen és a telep környéki utcákban a „szocpolos” építkezések – ahogy történt ez a hetvenes években a CS-házak esetében –, romák csak és kizárólag telep környéki utcákban, a város legszélén tudtak telket vásárolni. A visszaélésekről, lebontott és újraépített házakról szóló elbeszélések mellett abban mindenki egyetért, hogy a visszaköltözésekkel és a szocpolos házak építésével a cigánytelep melletti utcák státusza rohamosan csökkent, aminek legpontosabb indikátora a nem cigányok elköltözése volt. Mindezen folyamatok nemcsak a városrész negatív megítélését erősítették, de a befolyásolták a város által addigra már egységesen szegregátumként meghatározott területen élő családok társadalmi kapcsolatainak alakulását is.

Élet a cigányvárosban

A cigányváros különböző státuszú részein alapvetően három, eltérő szociális és etnikai összetétellel, megélhetési, boldogulási lehetőséggel rendelkező nagyobb társadalmi csoportot különböztethetünk meg. E három csoport térben nehezen elkülöníthető a városrészben belül, emiatt szinte állandó a feszültség, a konfliktus. A legkiszolgáltatottabb, legszegényebb családok az egykori cigánytelep szűkös utcáiban, a Téglagyár melletti putrikban,

illetve a városrészen belül elszórtan, a befejezetlen szocpolos házakban élnek. E csoport társadalmi kapcsolatai szinte kizárólag a városrészen belülre, elsősorban a családi kapcsolatokra, szomszédságokra korlátozódnak. (A kapcsolatokról lásd bővebben Várad első tanulmányát a kötetben, illetve Messing–Molnár 2011a). Elsősorban a telep szélén elhelyezkedő régi falusias házakban élnek azok a roma családok, közöttük többen vegyes házasságban, ahol a városrészből kifelé mutató kapcsolatokat ápolva a megélhetési lehetőségek változatosabbak, de a mindennapi boldoguláshoz elengedhetetlenek a családi, baráti magtartó hálózatok is. Fontos megjegyeznünk, hogy a két csoport között nincs éles határvonal; vannak családok, akik ez utóbbi csoportból nagyon könnyen sodródhatnak a leszakadók közé, ugyanakkor ellentétes irányú mozgásra alig találtunk példát. A városrész határán élő többségében nem roma családok boldogulása, megélhetése is rendkívül bizonytalan annak ellenére, hogy majdnem minden háztartás legalább egy tagjának van állandó jövedelme. E háztartásokat alapvetően az különbözteti meg az előző csoporttól, hogy a városrészben való lakhatást többnyire kényszerként él meg, a szomszédokkal, rokonokkal alig, vagy szinte egyáltalán nem tartják a kapcsolatot, e segítő, támogató hálózatok hiányát elsősorban az intézményekhez való kapcsolatokkal igyekeznek pótolni.

A cigányváros foglyai

Az egykori cigánytelep melletti zezugos utcákban, a telepen, a Téglagyár melletti putrikban és a félig-meddig felépített szocpolos lakásokban élő családok életét bizonytalanság és kiszolgáltatottság jellemzi, mindennapjaik a rögtönzésekről, a napi túlélésről szólnak. A háztartások összetétele folyamatosan változik, általában három generáció él együtt. Gyakori a fiatal házások vándorlása, költözése; mindig annál a családnál élnek éppen, amelyik könnyebben boldogul.

Ferencnek szerteágazó rokonsága él a városrészen. Az ötvenes éveiben járó, hétgyermekes, özvegy férfi az elmúlt két évtizedben szinte folyamatosan munkanélküli volt, amit csak egy-egy közmunka-lehetőség, időszakos napszám tört meg. A család szűkös bevételeit lomizással egészíti ki. A gyerekei közül egyik sem fejezte be az általános iskolát, a nagyobb lányok korán családot alapítottak, férjeik szintén a telepen nőttek fel, iskolázatlanok, közmunkába is csak ritkán kerülnek be. A fiatal pároknak a „szocpol” megszüntetésével/szüneteltetésével esélyük sincs arra, hogy önálló háztartást alapítsanak, rendszeres bevétel híján azt nem is nagyon tudnák fenntartani. A háztartásokban nagy a zsúfoltság, a több generáció együttélése mindennapos konfliktusok forrása, így gyakori a fiatal házaspárok/családok ide-oda költözése a szülők között. Terepmunkánk során Ferencsel négy gyermeke élt; egyikük családotstul, férjével és két kisgyerekekkel. A kétszobás albérletben heten laktak, de ettől függetlenül is nagy volt a nyüzsgés. Ferenc két lánya elvileg nem velük lakott, de szinte minden nap itt voltak az unokákkal, ahogy más rokonok is időről időre betértek egy-egy rövidebb beszélgetésre. A látogatás célja egyrészt az információszerzés, másrészt a források, lehetőségek felmérése. A források elosztása, ami jelentheti az éppen elkészült ebédet vagy a lomizásból összeszedett tárgyakból való részesedést, a nagycsaládon belül történik; mindez segíti a mindennapok túlélését, de egyben – éppen a források szűkössége okán – konzerválja is a szegénységet.

A családok szegénysége generációkon keresztül átívelő jelenség: a legnagyobb szegénységben élő családok felnőtt tagjai gyerekkorukban is nagy szegénységben éltek, szülei képzetlensége miatt munkáik még a szocializmus időszakában is időszakosak és esetlegesek voltak. A megélhetés, a gyerekek iskoláztatása mindennapi gondokat okozott. *„Azért nem jártam suliba, mert hol volt cipőm, hol nem volt cipőm. A sok hiányzás miatt szégyelltem utána már”* (R_családi5). Ugyanakkor a legszegényebb családokban ma sem látják esélyét a gyerekek sikeres iskoláztatásának. A sokgyermekes szegény családokban napjainkban is természetes, hogy a serdülő gyerekeket bevonják a mindennapi munkákba, a lányok a kisebb testvérekre vigyáznak, a fiúk már napszámba járnak.

„Apám munkára nevelt minket. Én is így nevelem a gyerekeket. Mikor nem mennek iskolába, viszem magammal dolgozni őket. Gyerünk, fiam, valamire, csináljuk a pénzt. Azt szeretném, hogy ne a lapátot fogják, hanem olyan szakmát tanuljon, amiből meg tud élni. De sajnos ezt nem tudom megadni a gyereknek. Örülök, ha a nyolc osztályt kijárja. Ahhoz pénz kell.” (R_családi7)

Az alacsony iskolai végzettség, az ebből fakadó korlátozott munkalehetőségek, a korai gyermekvállalás és a magas gyerekszám egymással összefüggésben, egymást erősítve a szegénység csapdájában tartja a családokat, a következő generációnak sincs esélye arra, hogy változtasson helyzetén.

Máriának hatan voltak testvérek, miután édesapjuk elhagyta őket, a nagyszülői házba költöztek. Nagy szegénységben éltek, nevelőapja alkoholista volt, a veszekedések mindennaposak voltak. *„Mert édesanyámnak is ugyanilyen élete volt, hogy ütötte-verte a nevelőapám.”* Mária hiába szeretett volna tovább tanulni, *„volt egy nevelőapám, a legkisebb öcsémnek az apukája, kivett engem, hogy menjek ki mezei munkára, kapálni, hogy legyen lova”* (R_családi20). Ebből a környezetből menekült a házasságba, férjével öt közös gyermekük született. Hosszú ideig, 12 évig éltek együtt, de házasságuk nem volt boldog, kapcsolatuk megromlott, végül már mindennapos volt a veszekedés, bántalmazás. *„Ő alkoholista volt. Rossz ember volt, nem is akarok rá emlékezni.”* Mária jelenleg édesanyja komfort nélküli házában él öt gyerekével és hűgával. Víz az udvaron van, a kertben áll a WC is. Jelenlegi élettársa Nyíregyházáról költözött családjával Budapestre, ott nevelkedett. Miután édesanyja börtönbe került, nevelőapjához került egy időre, majd kimaradt az iskolából, különböző építkezéseken dolgozott. Rónakeresztesre is egy munka miatt került, Máriával véletlenül ismerkedett meg. Egy hónap után összeköltöztek, már egy éve élnek együtt. *„Most, hogy kezd helyrejönni az élettársi kapcsolat, most már jó”* – mondja Mária, aki a gyerekek után járó juttatásokat, a segínyt esetlegesen napszámmal tudja kiegészíteni, de párja semmilyen ellátást nem kap.

A fiataloknak nagyobb esélyük van elhelyezkedni más településen; többen ingáznak olyan multinacionális vállalatokhoz, ahol a foglalkoztatáspolitikát deklaráltan színvak, de a munka mennyiségének ingadozása miatt gyakran nem is tehetnék meg, hogy válogassanak a munkaerőben. Általában más településről érkező vállalkozóval mennek Budapest környéki gyárakba, a kólagyárba, vagy egy nagyobb gombaüzembe.

„Kettőkor felkeltünk, és hazaértünk nyolc-kilenc körül. Minden nap mentünk. Most is visszamentem volna dolgozni, de becsődölt.” (R_családi18)

A gyakran napi többórás ingázást, a nehéz fizikai munkát, az egészségtelen körülményeket csak a legfiatalabbak bírják.

„Jól kerestünk, heti egy héten kaptam harminc ezret. De kellett dolgozni, rendszeren kiizmosodtam. Szalagmunka volt, olyan volt, hogy egy nap 12 óra alatt 50 kilós zsákokat kellett cipelnem, felpakolni, stócolni plafonig, de úgy, hogy senki nem segített. És olyan por, füst volt bent, a paprikának a pora, hogy nem láttuk egymást.” (R_családi13)

Az embertelen körülmények ellenére szinte mindenki büszkén mesélte, ha egyáltalán ilyen munkalehetőséghez jutott. Általában azzal nem voltak tisztában, hogy bejelentve dolgoznak-e, vagy sem, illetve hogy milyen bérrel vannak bejelentve – a kiszolgáltatott helyzet, a lehetőségek hiánya nem teszi lehetővé az érdekek minimális érvényesítését sem, csak és kizárólag a vállalkozó jóindulatában bízhatnak. Van arra is példa, hogy a fiatalabbak megpróbálnak közelebb, albérletbe költözni a munkahelyhez. Fruzsina egy gombaüzemben ismerkedett meg az Erdélyből érkezett fiatalemberrel, hamarosan az ingázás helyett a közös albérletet választották, sokáig úgy tűnt, sikerül megkapaszkodniuk a főváros közelében levő településen. Gyermekük megszületése után egy fizetésből már egyre nehezebben tudták fizetni az albérletet, idővel visszaszorultak Rónakeresztesre; a szülők szocpolos háza mellé toldottak egy szoba-konyhát. Az ingázás költségei miatt a férfit egyre ritkábban hívták a gombaüzembe, lassan kikopott minden lehetőségből, arra esélyünk sincsen, hogy ismét közelebb költözzenek a munkahelyhez.

A családok helyzetének instabilitását mutatja, hogy egy-egy hosszán tartó betegség, baleset könnyen a legnagyobb szegénységbe sodorhatja a családot. Katiék négy gyereket nevelnek a telep közepén álló kétszobás lakásban. A férj korábbi munkakapcsolatainak, kiterjedt rokonságának köszönhetően szinte folyamatosan hívták különböző napszámos munkákba. A viszonylag rendszeres jövedelmek révén még állatot is tudtak tartani. Egy véletlen baleset minden megtakarításukat felemészttette.

„A középső fiam bedugta a forrasztó pálcikát az áramba. Totál leégett, Budapesten volt a Bethesda kórházba. Addig olyan malacaim voltak, hogy bámulták őket. Tavaly történt. Ki voltam idegileg teljesen. Muszáj volt eladni a malacot is harmincezerért, hogy tudjunk felmenni Pestre a gyerek után.” (R_családi7)

A váratlan kiadások, a nélkülözés gyakran kényszeríti a családokat kölcsönök felvételére.

„Uzsora van, a kolléga most szabadult. Nyáron elvette a bankkártyákat a családostól. Ötezerre 7500-at kell megadni, de most nem mernek kölcsönözni, most kábítószert árulnak.” (R_családi7)

Elsősorban a városrész telepnek tekintett részén és a körülötte levő utcákban érzékelhető a félelem, a személyes biztonság hiánya.

„Kifigyelnek bennünket, hogy mikor megyünk el. Akkor bemennek. Ide a kutya nem engedi be. Múlt hónapban elvitték a gázpalackot. Jelentjük a rendőrnek, de nem csinálnak semmit.” (R_családi7)

„Nem szerettem ott lakni, mert mindig kiraboltak bennünket, akármit beszereztünk. De innen is elvitték már a mosógépet, centrifugát.” (R_családi2)

A kisebb betöréseket legtöbbször összefüggésbe hozzák a városrészben élő droghasználókkal.

„Vannak, hogy eljönnek vidékről, és itt árulják, de helyiek is árulják. A rendőrök is tudják, hogy kik azok. Szóltak a rendőröknek is, de nem tudnak semmit se csinálni. Ők nem merik beárulni, mert »itt lesz köztünk a halott«.” (R_családi7)

A cigányvárosban a droghasználat teljesen nyilvános, az itt élő családok mindennapjaik része, még akkor is, ha maguk nem szerhasználók, csak el kell tűrniük a mindennapi randalírozásokat, zaklatásokat. Azt, hogy a droghasználat beépült a mindennapokba, mi sem mutatja jobban, mint hogy az interjúkban rendre előkerült, akár személyes történetként is elmesélték nekünk saját múltjukat vagy családi tragédiákat. Krisztina fiatalon maga is drogozott, de terhessége és a kisfia születése megváltoztatta; sikerült abbahagynia. Ebben legnagyobb szerepe a helyi Hit Gyülekezetének volt: családján kívül ez volt az egyetlen elfogadó, segítő, támogató közeg, ahova fordulhatott a problémájával. Elbeszélése szerint a gyülekezet közösségi támogatása segített neki – és más fiataloknak is – leállni a drogozással. Mindez férjének nem sikerült, jelenleg egyedül, szülei támogatásával neveli kisfiát.

„Nem bántott, szóval bántott inkább, az van mikor rosszabb. (...) Azóta nem lett családja, ugyanazt csinálja, mint akkor, drogos. Ez nagy probléma itt, óriási nagy probléma, és ezért is lettünk külön. Előtte is csinálta, de amikor született a fiú, nem-hogy abbahagyta volna, még jobban.” (R_családi13)

Peremhelyzetben

A döntően romák lakta városrészen belül a megkérdezett cigány családok egy részének narratíváiban megjelent az itt élő cigányok közötti különbségtétel, a „másik” cigányoktól való elkülönülés igénye, ami tükrözi a város szemében cigányvárosként számon tartott településrész tagoltságát, az ott élő roma családok differenciált társadalmi helyzetét. A városrész határán elhelyezkedő, szegényes falusias házakban stabilabb anyagi helyzetű családok élnek, többségében olyan fiatal családok, akik életüket a telepen kívül nem romák között, de a telepen lakó rokonok közelében tervezték leélni. E családok narratíváiban jelenik meg legmarkánsabban a „másik cigánytól” való elkülönülés vágya:

„Ha elköltöznénk, akkor itt két utcával arrébb, mindig nézünk egy házat, hogy milyen jó lenne. Ha itt kilépünk, már itt a cigánytelep. Arra a vasút felé is betelepédtek már ezek a cigányok. Amikor ideköltöztünk, akkor csak mi voltunk.” (R_családi17)

A különbségtétel alapja a bűnöző életmódtól, tehát a morális másik alakjától való elhatárolódás, ami az elbeszélésekben a rendes-rendetlen ellentétpár gyakori hangsúlyozásával jelenik meg (Kovács–Vidra–Virág 2013). A telep szélén élő „rendes” családok elbeszélése szerint néhány család életmódja miatt a telep és annak környezete veszélyessé vált, a kábítószer-fogyasztók kiszámíthatatlan magatartása, a drogdílerék közelsége veszélyezteti a mindennapi életet. Fontos megjegyezni, hogy míg a telepen a kriminalitás mindennapi megélt tapasztalat, addig a telep környéki utcákban inkább a fenyegetettség érzése és a telep stigmájától való félelem jellemző.

„El szeretnénk innen menni, ebből az utcából biztos. De akár a városból is. A nagylányom nem mehet el boltba, sehova se. Sokszor beszélnek a lánynak. Nem biztonságos ez a környék.” (R_családi17)

A fenyegetettség megélése összekapcsolódik a többségi társadalomból való kizárulás tapasztalatával. Bori itt nőtt fel a városban: „*mi magyar családok között laktunk, én nem is ismertem erre cigányokat*” (R_családi26). Budapestre költözött, ott ismerkedett meg férjével, majd anyagi gondok miatt, már három gyerekkel, tíz évvel ezelőtt visszaköltöztek Budapestre. A telep szélén, nem cigányok között vásároltak házat. „*Amikor ide költöztünk, akkor a hátsó szomszédom azt mondta, hogy kellemesen csálódott bennem, mert nem tűntek el a tyúkja*” – meséli, de mire elfogadtatták magukat az utcában, annak lakónépessége kicserélődött, napjainkban már többségében cigány szomszédok vannak. A két legnagyobb gyerek még a legközelebbi, jó hírű általános iskolába járt, amelyet néhány évvel ezelőtt a református egyház vett át.

„Az egész család ott tanult, de mióta új igazgató van, megválogatja, hogy kit vesz fel, cigányokat nem. Pedig én ragaszkodtam volna ehhez, ide járnak a nagyobbak. Először arra hivatkoztak, hogy nem éri el a 90 százalékot [az iskola képességfelmérést tart a gyerekeknek], utána arra, hogy nem vagyunk vallásosak, utána meg a létszámhiány. Pedig mi is jártunk előképzőre is, hogy felvegyék a kisfiút. A legnagyobb lány most fog érettségizni...” (R_családi26)

Azt mondhatjuk, hogy a telep szélén élő roma családok, miközben szembesülniük kell a többségi társadalom – elsősorban az oktatási intézményekben megjelenő – elkülönülési és elkülönítési törekvéseivel, pontosan érzékelik, hogy a többségi társadalommal még meglévő kapcsolataik fenntartása az egyik legfontosabb tényező boldogulásuk szempontjából. A városrész szélén, konszolidáltabb anyagi helyzetben élő roma családok elhatárolódási törekvéseinek tétje az, hogy miként tudnak megszabadulni a telep kriminalizált stigmájától és a többségi társadalommal fenntartani intézményes és személyes kapcsolataikat.

A stabilabb anyagi helyzetű családok között néhányan a családi, szomszédági viszonyokban rejlő erőforrást, szolidaritást kihasználva, egymást segítve próbálnak boldogulni. Két család, a nők testvérek, a kilencvenes évek közepén-végén szorult vissza Budapest-ről, és vásároltak házat a városrész magasabb státuszúnak tartott utcáiban, ahol akkoriban még többségében nem romák éltek. Mindkét család alapvetően önálló tevékenységet folytat: az egyik házaspár a férj rokkantnyugdíja mellett ruhákat árul a helyi piacon, a másik családban az egyedül maradt asszony koszorúkat, csokrokat köt, és azt próbálja eladni a temetőnél vagy a piacon. A piacozásból, értékesítésből és az azt kiegészítő szociális juttatásokból nagyon szerényen élnek, gyakran szűkölködnek, néha vannak közüzemi tartozásaik, sőt egyiküknél már kártyás villanyóra van, de tevékenységüknek köszönhetően számos rónakeresztesi nem romával kapcsolatban állnak. Terepmunkánk idején a gyerekeket egyedül nevelő asszonynak a segély továbbfolyósítása miatt egy hónapra el kellett vállalnia a közfoglalkoztatást, de csak utcai szemétszedésre osztották be. Ott jártunkkor azt mérlegelte, hogy mivel veszt többet: ha nem vállalja közfoglalkoztatást és elveszti a segélyt, vagy ha esetlegesen a vevői, városi nem roma ismerősei látják meg a dologtalan, munkakerülő cigányvárosiakkal azonosított utcai közmunkások között.

A piacozó házaspár mindennapos vendég unokahúguknál, ami nemcsak a közös beszélgetéseket, információk megosztását jelenti, hanem a szűkölködő öttagú család folyamatos támogatását is. A fiatal házaspár még az iskolában ismerkedett meg, „*gyerekszerelmem a mienk*”, mondják; egyikük sem fejezte be a középiskolát: „*nem szerettem az iskolát. Vagányok voltak a barátaim, visszabeszélünk a tanárnak, nem megyünk iskolába...*” (R_családi17). Első gyermekük születésekor is tizenévesek voltak. A tinédzserkori terhesség miatt édesanyja és nem roma nevelőapja sokáig neheztelt rájuk, így évekig a férj szüleinél éltek. A kisebb gyerekek már a kölcsönből, családi segítséggel vásárolt szoba-konyhás házba születtek, amit a férj újított fel, bővített fürdőszobával. Szakma hiányában nehezen tudnak munkát vállalni, így jövedelmeik is rendszertelenek. Mivel van autójuk, gyakran a feleség segít nagynénéinek a piaci áruk szállításában. „*Szívésségből, de kifizetik*” – mondja. A feleség testvérei mind elvégezték a középiskolát, idősebb korukban alapítottak családot, bár csak néhány utcányira tőlük, de jobb körülmények között élnek: „*Sógornóm áthív, hogy gyere takarítani, kifizetem, mert nincs időm.*” Sógora építési vállalkozó, ők is gyakran segítenek, férjét gyakran hívják dolgozni. A közvetlen támogatásnál sokszor hasznosabbak az információk, kapcsolatok megosztása: „*Van egy ismerősünk, aki, tudjuk, hogy le akarta burkolni a fürdőszobát. Először másnak akart szólni, de mi mondtuk, hogy az öcsém nagyon ügyes, így őt hívták.*” Azaz a városrészben élő, egymással rokonságban levő, különböző státuszú családok között működik egyfajta szolidaritási kapcsolat, amely nem engedi a teljes ellehetetlenülést, de a családok között sem teremt alá-fölérendeltségi viszonyokat. Ezt a kölcsönösségi viszonyt erősíti a Hit Gyülekezetéhez való tartozás, a rendszeres gyülekezeti alkalmak, a hit közös megélése és az ahhoz kötődő normarendszer.

A Hit Gyülekezete, a rendszeres gyülekezeti alkalmak számos család életében fontos szerepet játszanak. Mivel a gyülekezeti ház a városrészen kívül helyezkedik, azt romák és nem romák egyaránt látogatják, sok család számára a gyülekezeti alkalmak jelentik a városrészéből való kimozdulás egyetlen lehetőségét, a nem romákkal való kapcsolat egyetlen formáját.

„Volt itt egy evangelizáció, volt ismerős, aki már járt. (...) Ott legalább nem különböztetnek meg bennünket. Mi mindig is hittünk. Szerintem a cigányok azok nagyon hittek, így vagyunk nevelve. Nekünk úgy ez a gyülekezet inkább otthont ad az embernek – amúgy is református iskolába jártam, ott is tanultuk, kötelező is volt, hanem... így közelebb van hozzánk. Meg itt nincs az, hogy ki vagy. Itt nem kell megfélemleni a másikat – csak Istennek. És ez a lényeg.” (R_családi16)

Melinda a telepen született, majd szülei a Téglagyár melletti utcában építkeztek. Általános iskolai osztálytársai között többségében nem romák voltak, és bár jó tanuló volt, gyakran éreztették vele másságát. Az általános iskola elvégzése után gépirást, nyelveket tanult, de az érettségit már anyagi okok miatt nem tudta megszerezni. Férjével egy időre Budapestre költözött, ott született meg a kislánya is. De házassága megromlott, így gyerekével együtt visszaköltözött édesanyjához; rajtuk kívül itt lakik még a négy gyerekét egyedül nevelő nővére is. Bár a két testvér, gyerekeik és édesanyjuk szegénységben élnek, gyakran szűkölködnek, de törekvéseik arra irányulnak, hogy kapcsolataikat a többségi társadalommal fenntartsák. A nem romákkal való ismeretség elengedhetetlen a munkaerőpiacra való belépéshez. Melinda hosszú munkanélküliség után csak úgy tudott elhelyezkedni az egyik helyi üzemben, hogy egy nem roma ismerőse ajánlotta be a helyre, ahol évek óta ő az első és egyetlen roma dolgozó. Amikor jelentkezett a munkára, a portán is csak az ismerős személyes közbenjárásával engedték be. Munkatársainak többségével – akik elmondták neki, hogy pozitív csalódást okozott számukra –, jó kapcsolatot alakított ki, volt azonban egy kolléga, aki látványosan kifejezésre juttatta ellenszenvét. Nem ült vele egy asztalhoz ebédelni, nem segítette a munkában, ha megakadt, ha hibát vétett, selejtet gyártott. A fokozódó feszültséggel járó helyzetet végül maga oldotta meg, név nélkül panaszt tett a munkatársa ellen, és vállalta a nyílt összeütközést a kollégájával.

„És ezt mondtam is, pont a napokban, hogy az a baj a magyarsággal, hogy nem ismerik a romát, adnak egy véleményt, és akkor nem is engedik, hogy az kibontakozzon, hogy megmutassa, mire képes, hogy az megmutassa, hogy nem lopok, lerakhatod a táskádat úgy, hogy nem nyúlok bele, lerakhatsz bármit úgy, hogy az ott marad, és ugyanúgy végzem el a dolgomat rövid időn belül, mint te.” (R_családi16)

„Magyarként” a cigányvárosban

Az elbeszélések szerint a városrészben mindig is együtt, egymás mellett éltek roma és nem roma szegények, a vegyes házasságok elfogadottak voltak. Napjainkban van olyan vegyes házasság, amit éppen a nem romáknak való megfelelés, a „nem romaként való viselkedés” tesz sikeressé. A nagy szegénységben felnőtt lányt eleinte tiltották szülei a roma udvarlótól, az azonos társadalmi helyzet, az azonos szegénység ellenére a roma fiúnak bizonyítania kellett, hogy érdemes a nem roma lánnyal való házasságra.

„A párom roma, én magyar vagyok. Ugyanaz volt otthon majdnem, mint itt. Nem sokkal, semmivel nem különb, ugyanaz. Nem olyan családban nőttem fel, hogy ú,

de jó módomból volt, nem kerülök szegényebb sorsú családba, hanem én is ugyanebben nőttem fel, ugyanilyen életem volt, mint a páromnak.” (R_családi15)

Ugyanakkor a férj elbeszélésében megjelenik a roma csoporton belüli, alapvetően az életmódon alapuló megkülönböztetés igénye. A különbségtétel világosan mutatja a többségi társadalom elvárásaihoz való igazodást.

„Én is félroma vagyok, romák közt nőttem fel, tudom, hogy kicsoda, milyenek a romák, nem akarom, hogy abba keveredjenek az én gyerekeim, roma társaságba. Inkább legyen olyan társaságban, hogy nem olyat tanul el tőlük, hogy most a csúnya dolgot, a lopást, a rossz élet.” (R_családi15)

A férfi szorgalmával, ügyességével bizonyított a lány családja előtt, a telep szélén, a férfi roma rokonságának szomszédságában, de törekvéseiket, ambíciókat tekintve „nem romaként” élnek. A romák és nem romák elkülönültségét, a két csoport közötti társadalmi távolságot jelzi, hogy a vegyes házasságban élő házaspár külön jár napszámba: a roma férfit általában egy roma vállalkozó viszi, míg nem roma felesége nem romákkal jár együtt napszámba. A férj elmondása szerint feleségét nem is engedné romákkal együtt dolgozni, de

„...a magyar vállalkozó nem nagyon viszi romát, ha viszi is, olyat, akik a többiek ismernek, akikkel jó viszonyban vannak, akikkel már dolgoztak...” (R_családi15)

Napjainkban már csak a vasút két oldalán elhelyezkedő, a városrészen belül magasabb státuszú, falusias jellegű utcákban élnek nem roma családok. Többen közülük gyerekkorukban is a városrészen nőttek fel. Bea hét testvérével a Téglagyár környékén nőtt fel, romák szomszédságában. Visszaemlékezése szerint, akkor az egy biztonságos környék volt, hiszen „*ha a kapu nem volt bezárva, egy szög nem tűnt el a portáról*” (R_családi11). Édesanyja halála után, legidősebb testvérként neki kellett gondozni a kisebbeket, így az általános iskolát csak esti tagozaton, tizenhét éves korában fejezte be. Mostohaanyjával nehezen talált szót, így korán férjhez ment, évtizedekig anyósa másfél szobás házában éltek három gyerekükkel; csak mintegy tíz évvel ezelőtt – az önkormányzat támogatásával – sikerült megvásárolniuk jelenlegi a házukat. Bea élettörténete két fontos tényezőben különbözik a városrészen élő legszegényebb családok sorsától: egyrészt érdemes szegényként az önkormányzattól kapott segítséget, hogy lakhatását megoldja, másrészt bár csak az általános iskolát végezte el, és férjének is csak szakmunkás végzettsége van, de mindketten folyamatos bejelentett állásban dolgoztak az elmúlt évtizedekben. Beát a helyi malomban foglalkoztatták zsákolóként, majd különböző baromfitelepeken végzett betanított munkákat, férje állatgondozóként dolgozott a közeli térségben. Az alacsony státuszú, de folyamatos és bejelentett munkáknak köszönhetően, ha szegényesen is, de különösebb gondok nélkül éltek. Három évvel ezelőtt a férje beteg lett, halála előtt már Beának kellett gondoznia, így ott kellett hagynia a munkahelyét. Szerencsére ebben az időszakban a legnagyobb lánya már munkába járt, jelenleg is egy összeszerelő üzemben dolgozik három műszakban. Az apa halála után a fia vállalta magára a családfenntartói szerepet. Bár még a mezőgazdasági

szakiskolába járt, de iskola után, nyári szünetben eljárt aratni, napszámba. Jelenleg traktorosként dolgozik. Vagyis annak ellenére, hogy a gyerekek is csak szakiskolába jártak, az iskola elvégzése után nem romaként sikeresen el tudtak helyezkedni a környékbeli mezőgazdasági üzemekben, gyárakban.¹ Az elbeszélésekben a folyamatos munkavégzés mint alapvető érték jelenik meg, ami nemcsak a megélhetés alapja, hanem egyben a városrészen élő családoktól való megkülönböztetés egyik legfontosabb eleme:

„...azt mondják, hogy minek menjek el dolgozni, mikor a szociálist megkapom, 47 ezer forint, és akkor itthon vagyok egész nap. Megkapja a családi pótlékot, teszem fel van 5-6 gyereke, meg kapja a szociálist, a lakásfenntartásit és a gyermekvédelmit. Minek menjen el dolgozni? Azért nem mennek dolgozni, mert az állam segéllyel ellátja őket, és így nincs a munkára szükség.” (R_családi11)

E családok jelentős része kényszerként éli meg, hogy itt kell laknia, pontosan tudják, hogy ilyen áron máshol nem tudnak lakást vásárolni. A legalább egykeresős, jövedelmi szegénységben élő nem roma családokra jellemző státuszbizonytalanság (Szalai 2010, Feischmidt 2014) hozza létre a szegényebb romáktól való elkülönülés igényét, a lecsúszóban levő vagy attól rettegő családok elkülönülési vágyát a mélyszegénységben élőkétől. Az elbeszélések a romák szomszédságában vagy közelében élő nem roma családok közvetlen, mindennapi tapasztalataira épülnek, amely a státuszbizonytalanságon felül a városrészen kötődő stigmától való félelemhez is kapcsolódik. A városrészen kötődő stigma ugyanis felerősíti a másiktól való elkülönülés vágyát, ami a cigányokkal szembeni morális megkülönböztetésen, a kriminalizált életmóddal való azonosításon és az attól való elhatárolódáson alapul.

Az egyik telep melletti utcában egy fiatal nem roma házaspáron és néhány idős nem roma emberen kívül már többségében roma családok élnek. A fiatal nem roma fiú, anyja halála után, már kamaszként került az utcába, ahol nagyszülei nevelték. Felesége a közeli kisváros lakótelepén nőtt fel. Így a helybeli roma családokról már csak középiskolás korukból vannak közvetlen tapasztalataik. Bár a fiatal pár is szegényen él, de a férfinak állandó munkája van, a polgármester közbenjárásával helyezkedett el hentesként. Roma szomszédjaihoz ambivalensen viszonyul: az elhatárolódás jeleként megmagasította a kerítését, ugyanakkor napi fizetségért és kóstolóért elmegy nekik disznót vágni. „*Soha nem volt cigány barátom. Én soha nem hívnám segíteni, de ha ők hívnak, muszáj menni*” (R_családi4). A mindennapi konfliktusmentes érintkezés, a jó viszony fenntartása valójában nem jelenti a másik elfogadását, hanem együttélési és gazdasági kényszerből fakad, hiszen a pár pontosan tudja, hogy esélyük sincs elköltözni az utcából. Sőt, miközben van egyfajta mindennapi normális érintkezés, zárt ajtók mögött zajló interjúban a legdurvább előítéletekből táplálkozó gyűlölet jelenik meg:

¹ A helyi szakközépiskolában készült interjú megerősítette, hogy az ide járó nem romák szinte mind-egyike el tud helyezkedni az iskola elvégzése után, míg a roma tanulókat gyakran a gyakorlati helyekről is elutasítják.

„Megmondtam a szomszédságnak, hogy én nem látok, nem hallok. Azt csináltok, amit akartok, csak ide ne gyertek. Úgy csinállok, mint a nagyapám. Katonás ember volt, félték tőle.” (R_családi4)

Ebben az esetben nemcsak a városrész, hanem a romák stigmájától való félelem és elhatárolódás is megjelenik:

„Volt ez a népszámlálás, mondták, hogy miért nem vallom magam kisebbségnek, akkor nem küldenének büntetést. De azt soha le nem mossa magáról az ember, utána nem kell senkinek.” (R_családi4)

A láthatatlanság megteremtése

A városvezetés (politikai és gazdasági szereplők, befolyásos társadalmi csoportok) politikai és gazdasági érdekei mentén kialakított és meghatározott várospolitikai, elsősorban a tér és intézményhasználat, a városfejlesztési és városrehabilitációs tervek és programok meghatározzák a cigányvárosban élő családokról alkotott képet, befolyásolják a térbeli és társadalmi kirekesztettség mértékét és formáit, a különböző városrészek társadalmi, gazdasági átalakulását (Harvey 2006). Rónakeresztesen a városvezetés fejlesztési elképzelései elsősorban a városközpont megújítására és a közintézmények korszerűsítésére fókuszáltak. A fejlesztések megvalósítása mellett a helyi elit igényeinek megfelelően az önkormányzat kezdeményezte a szolgáltatások és intézmények kapacitásainak bővítését vagy szűkítését. A folyamatosan változó szabályozási környezetben igyekezett felügyelete alatt tartani az intézmények és szolgáltatások hozzáférésehez való jogokat, pontosabban meghatározni azt, hogy a helyi társadalom mely csoportjai jogosultak azok igénybevételére. A hozzáférés jogosultságának korlátozása mellett egyre erőteljesebben megjelent a szociális és/vagy etnikai alapon stigmatizált csoport számára létrehozott párhuzamos intézményrendszer kialakításának igénye. A város fejlesztési elképzelései, az oktatási intézmények használatának formális és informális szabályozása azt a célt szolgálja, hogy a cigányvárosban élő szegény családok láthatatlanok maradjanak, a szociális és etnikai problémák és konfliktusok ne szűrődjenek ki a stigmatizált városrész egyre inkább látható és érzékelhető falai közül. A láthatatlanság fenntartásának legfontosabb eszköze a cigányvárosban élő családok városi tereken és intézményeken belüli mozgásának szabályozása és felügyelete, ily módon biztosítva a városrész fizikai és szimbolikus határait.

Kiszorítás az intézményekből – oktatás és közfoglalkoztatás

A visszaemlékezések szerint a szocializmus időszakában a rónakeresztes oktatási intézmények, közszolgáltatások és munkahelyek elérhetőek voltak a városrészben élő legtöbb család számára; bár az elérhetőségek és lehetőségek rendkívül differenciáltak voltak. A nyolcvanas években még többségében egy iskolában tanultak roma és nem roma diákok

a városban. Bár az iskolán belüli szelekció lehetővé tette az elkülönítést, de a családi interjúkban szinte mindenhol megjelenik a nem roma iskolatárs:

„Én olyan suliban jártam, ami most nem jellemző, rendőrkapitány, orvos, jegyző, katonasági, ilyenekkel jártam iskolába, amit most, a mostani gyerekek nem tudják elmondani, mert úgy vannak a magyarok, hogy nem igazán engedi...” (R_civil4)

Az elmúlt évtizedben Rónakeresztes közoktatási intézményrendszere gyökeresen átalakult, a településen belüli oktatási szegregációban egyre erőteljesebb szerepet játszanak az egyházi fenntartású intézmények. A jelenleg iskoláskorú gyermekek szüleivel beszélgetve az iskolával kapcsolatban csak sérelmi elbeszélések kerültek elő, alig talákoztunk olyan roma családdal, ahol az iskolai megkülönböztetés, a gyerekek oktatásával kapcsolatos negatív tapasztalatok ne jelennének meg napi szinten.

„Ki vannak szedve. A magyarok egybe vannak, a roma, roma. Így szórta apránként, 3–4 gyerekeket dobálnak ide lefele [a tagiskolába], hogy hát na, a szülőknek ne legyen feltűnő. Mert ugye romáknak akkor, így nem lesz feltűnő. De feltűnő, mert még az a korábbi igazgató, az összecsapta a magyarokat, a romákat, szóval egybe volt. Olyan szépen elváltak, hogy az nem igaz. Soha nem volt vita. Ez egy cigánygyűlölő, fajgyűlölő, ez az igazgató, aki most van.” (R_családi14)

A kedvezőtlen tapasztalatok mögött a helyi közoktatás intézményrendszerének átalakulása áll. A református egyház a kilencvenes évektől működtet általános iskolát a városban, hosszú évekig roma és nem roma gyerekeket egyaránt fogadott, bár már kezdetektől megjelent a szelekció, amelynek alapja a roma tanulók felé közvetített többségi elvárás volt:

„Én olyan iskolába jártam, ahová nagyon kevés cigány járt. Jó, ha tízet fölvettek. De azt is olyan, hogy fehér bőrű legyen, tiszta legyen, hogy ne váljunk ki nagyon a magyarokból.” (R_családi16)

A változás az új vezetéssel érkezett, amely cigányokat már nem vesz fel az iskolába. Az új vezetéshez köthető az is, hogy a református egyház 2008-ban a szegregált városrész mellett működő, többségében romákat oktató tagiskolát visszaadta önkormányzati fenntartásba. 2010-ben az önkormányzat egyik általános iskoláját e szegregált tagintézménnyel együtt adta át a katolikus egyháznak. Azaz, miközben az egyházak deklarálta az elitoktatást célozzák meg és próbálnak szabadulni a hátrányos helyzetű roma tanulóiktól, a város is próbált szabadulni a szegregált tagintézménytől. Napjainkban a katolikus iskola alsóbb évfolyamaiban már csak néhány roma gyerek tanul. A katolikus iskola, mivel nincs beiskolázási közege, megteheti, hogy felmenő rendszerben szünteti meg a szegregált tagiskolát, és válik a helyi elit egyik intézményévé. A roma családok pontosan érzékelik az iskolák között kialakult különbségeket:

„Aki a P.-be [a katolikus iskola tagiskolája, ahova csak roma gyerekek járnak] jár, C betű van a hátán... A K.-ba [állami általános iskola] majdnem mind cigányok járnak, de jobb fajta cigányok. Aki megengedheti magának, az a K.-ba járhatja a gyereket, aki nem, az marad a P.-be'. (...) Az iskolák választanak, nem a szülők, mi csak beadjuk a jelentkezési lapot. Ők már mindent tudnak előre.” (R_családi18)

A közoktatáshoz hasonlóan a közfoglalkoztatás szervezése és működtetése is a városvezetés romákhoz való viszonyát tükrözi. A közfoglalkoztatottak kiválasztásában, a munka szervezésében a Roma Nemzetiségi Önkormányzat (RNÖ) vezetői kulcsszerepet játszanak: őket teszik meg brigádvezetőnek, akik kiválaszthatják saját embereiket. Az RNÖ tagjai maguk is munkanélküliek, folyamatosan részt vesznek a közfoglalkoztatásban. Ebből fakadóan a romák egyrészt úgy gondolják, hogy a roma önkormányzat vezetői saját családjaiknak kedveznek, de legalábbis csak az kerülhet be közfoglalkoztatásba, akik jóban vannak a roma önkormányzat vezetőivel. Másrészt úgy tűnik számukra, mintha az önkormányzat külön roma és nem roma brigádokat szervezne, azaz az önkormányzat etnikai alapon szervezné a közfoglalkoztatást. Tény, hogy az utcán, köztereken csak roma férfiakat és nőket lehet látni szemetet szedni, utcát seperni, a város szemében ők a közmunkások.

Ugyanakkor a város vezetése elutasítja azt a feltevést, hogy etnikai alapon szervezné a közfoglalkoztatást. Elmondásuk szerint a közfoglalkoztatásban részt vevők döntő többsége, 70–80 százaléka roma, így kényszerűen alakulnak ki csak romákat tömörítő brigádok, de vannak olyan brigádok is, ahol romák és nem romák együtt dolgoznak. Ugyanakkor a képzettségük, a munkatapasztalataik és munkabírásuk miatt nem lehet bárkit betenni az „elit” brigádokba. A városvezetés ugyanis évekkal ezelőtt szervezett néhány olyan brigádot, ahol a közfoglalkoztatottak átlagosan évi 10 hónapot dolgoznak, és a város számára tényleges/értékes munkát végeznek. Néhányan közülük, elsősorban nők, az önkormányzatnál dolgoznak irodai munkán, kézbesítőként, vagy az intézményekben takarítók, konyhalányok. A források átcsoportosításával így korábbi önkormányzati álláshelyeket töltenek fel nem roma közfoglalkoztatottakkal.

„Ezt is kértem, hogy közintézményekbe, kértem, hogy legalább minden közintézménybe legyen már egy, ha más nem, takarító cigány. Semmi.” (R_RNÖ1)

A különbségtételt a roma családok is pontosan érzékelik:

„Külön vannak. Van egy pénzosztás, például családi. Örülünk, hogy holnap megkapjuk a pénzt. Felmegyünk, a magyarok külön ülnek, a cigányok külön. Észre lehet venni őket. Hiába vele dolgozol, akkor is külön áll.” (R_családi5)

„A magyarok leveleket hordanak, meg otthon ülnek, csak akkor látni őket, ha mennek a fizuért, jé, hát ez is dolgozik. El van simítva ez, meg vannak egyezve az önkormányzat és a gádzsók. Nagyon el vagyunk mi nyomva, az az igazság.” (R_családi16)

A közmunkások közötti megkülönböztetés nemcsak a gyakorlatban, vagyis a látható/láthatatlan, azaz utcán vagy közintézményben, tényleges munkavégzés/látszatomunka különbségeiben jelenik meg, hanem az önkormányzat közfoglalkoztatást szervező munkatársainak narratíváiban is. Az utcán dolgozó roma brigádokat általában a munkából való lógással, késéssel, semmittevással jellemzik, míg az „elit” brigádokban dolgozókról mint megbecsült szakemberekről beszélnek. Másképpen fogalmazva: a város a közfoglalkoztatás egy részét az érdeemes szegények számára tartja fent, akik a város számára hasznos tevékenységeket végeznek, a város szemében ők nem is „közmunkások”, míg az érdemtelen szegények, szinte kizárólag romák, a köztereken semmittevással foglalatoskodnak, ezzel tovább erősítve az érdemtelen kategóriáját. Az egyre szigorúbb workfare, a „segélyért munkát” elv helyi társadalmi és politikai támogatottsága töretlen, a közfoglalkoztatás pedig az érdeemes és érdemtelen szegények megkülönböztetésének, büntetésének és/vagy jutalmazásának eszköze (Szalai 2009, Ferge, 2012).

A tér felügyelete

Rónakeresztesen a városvezetés egyik legfontosabb célja a közbiztonság fenntartása, a belvárosban létrejövő beruházások értékének megőrzése, a belső városi területeken élő családok nyugalmának és biztonságának fenntartása. A városi tér biztonságossá tétele olyan jogi eszközöket és rendészeti technikákat jelent, melyek a városfejlesztési célok megvalósításának zászlaja alatt gyakran a társadalom nemkívánatosnak bélyegzett csoportjainak térbeli-társadalmi kirekesztését teszik lehetővé. Mindez a várospolitikák kriminalizálódását és a büntetőpolitika kiterjedését és megerősödését (Wacquant 2001, 2009) vonja maga után. Wacquant érvelése szerint a büntető apparátus feladata, hogy egyrészt megfékezze a kiterjedt társadalmi létbizonytalanság és a növekvő egyenlőtlenségek nyomán létrejövő zavarokat a társadalom alsó rétegeiben, másrészt biztosítsa a bizonytalan helyzetű társadalmi csoportok felügyeletét. Ezen logika megköveteli a közterek egyre erőteljesebb felügyeletét is. A városi terek használatának szabályozásával a várospolitika biztosítja „rendes” állampolgárai számára az élhető város környezetét és a városfelújítások értékének megőrzését, amit elsősorban a „veszélyes” városrészben élő családok felügyeletével valósít meg (Mitchell 2010).

Napjainkban a városrész a különböző oktatási, szociális vagy közigazgatási intézményekben dolgozó szereplők elbeszéléseiben egységesen stigmatizált és kriminalizált térként jelenik meg, amelyhez alkohol- és drogfogyasztás, prostitúció, illegális kutyaviadal stb. kötődik. Az itt élőket a többségi társadalom cigányoknak tekinti, s akként kezeli őket, azaz az etnicitás észlelése erősen a térhez kötődik, a cigányvárosról szóló narratívákat csak elvétve jellemzi differenciált, az egyes családok, élethelyzetek és stratégiák különbségeire figyelő szemlélet. A veszélyes, kriminalizált, stigmatizált tértől és családoktól való félelem egyszerre épül a konkrét tapasztalatokra és a nagyon erős, kirekesztő, kriminalizáló több-

ségi diskurzusra.² A városban dolgozó szociális szakemberek, az önkormányzati hivatal munkatársainak narratívája egyértelműen kirekesztő, megbélyegző és kriminalizáló, még abban az esetben is, ha az adott szakember napi kapcsolatban van az érintettekkel.

„Vannak uralkodó családok (...) és ezeket nem keverjük, nem rakjuk egy brigádba őket. Ezek robbantgatják egymást kézigránáttal, ölik egymást késsel, karddal, bárdal, mindennel. Oda kell figyelni, hogy az ellenségek ne legyenek egy csapatban, mert nem munka lesz belőle, hanem verekedés.” (R_foglalkoztató)

A családokkal közvetlen kapcsolatban álló szociális munkás a cigányvárosban élő családok, az öt felkereső ügyfelek mindennapi problémájaként említi a droghasználatot. Bár szinte minden héten visznek be a kórházba gyomormosásra egy-egy fiataalt, de nincs eszköz a kezükben a probléma kezelésére. Hasonlóképpen tehetetlen a rendőrség is: saját elmondásuk szerint nincsenek eszközeik a cigányváros felügyeletére, az ott zajló folyamatok kontrollálására. Rendszeresen járőröznek ugyan a telepen, pontosan érzékelik a droghasználatot, de tudják, hogy „*hatósági eszközökkel nem lehet a drogot megakadályozni*”. A szinte mindennapos, verekedésig fajuló konfliktusok, a droghasználat mellett legnagyobb probléma a prostitúció. Míg az előbbi teljesen nyilvános, a cigányváros lakói mindennapjainak részévé vált, addig a prostitúcióról csak közvetve vannak információk, még szegényellnivaló, takargatnivaló tevékenység.

„A közeli városba mentünk, autó kint, láttam, hogy két anyukám ott áll. Intetet, de látszik, hogy szegyélli magát, én ezt nagyra értékelem. Amíg ez megvan, addig jó, amíg nem úgy beszélünk róla, mint a drogról.” (R_szociális2)

A biztonság elvesztése a cigányvárosban élő családok többségének mindennapi tapasztalata, de nemcsak a városrészben megjelenő kriminalitáshoz köthető; a többségi társadalom felől érkező, kirekesztő, rasszista fenyegetettség egyre jellemzőbb a városrészben, ami nem státuszfüggő, a jobb helyzetben levő és a szegényebb romákat egyaránt érinti. Az itt élő családok tehát etnikai hovatartozásuk miatt is veszélyben érzik magukat. Ennek oka egyrészt a 2008–2009-es romagyilkosságok eleven emléke, másrészt a Jobbik és a Magyar Gárda folyamatos jelenléte Rónakeresztesen és a városrészben.

„Nem biztonságos most már az élet, nem érezzük magunkat biztonságban. Ha ki-megyünk a WC-re, akkor is félünk. A lövöldözés miatt. A félelem bennünk van. Motorosok is voltak itt nemrég. Amikor a támadások voltak, sokan örködtünk itt az utcán – négy vagy öt cigány ház van erre, vagy tíz – mind örködtünk. Itt voltak

² Az etnicitás stigmatizált és kriminalizált térrel való azonosítása miatt gyakori, hogy a cigányvárosból – nagyon ritka lehetőségként – a város más területeire költöző fiatalok nemcsak az új szomszédok előtt titkolják etnikai hovatartozásukat, de a városrészben maradt rokonaikkal, barátaikkal is megszakítják a kapcsolatot. A városrészbeli való mobilitás ugyanis csak a stigmatizált térhez kapcsolódó társadalmi kapcsolatok megszakításával lehetséges.

a polgárőrök is, a rendőrök is – rendesek voltak. Van egy kövesút itt a gyárhoz, lovas rendőrök is járnak erre.” (R_családi18)

„Itt helyben van Jobbik, volt egy időszak, amikor betörték házakhoz, megverték az embereket. Sokan féltek, főleg akik a városzélen laknak. A Téglagyár környékén sokan féltek. Meg március 15-én itt fel is vonult, a Gárda. Nem félek tőlük, de ha látnám őket, kiver a hideg.” (R_családi17)

A város nem egyszerűen eszköztelen és tehetetlen a problémák megoldásában, de úgy tűnik, nem is óhajt azzal foglalkozni.³ Ezzel egyrészt teret ad a különböző rasszista, kirekesztő csoportok „egyszerű megoldásainak”, másrészt a romákat saját problémáikért felelőssé téve, a cigányváros megszervezését, ellenőrzését és „kordában tartását” a helyi roma nemzetiségi önkormányzat vezetőire bízta, azzal érvelve, hogy ők az egyetlenek, akik rendszeres kapcsolatban állnak a telepen élő roma családokkal.

Rónakeresztesen a városvezetés oldalán hangsúlyozottan jó, kiegyenlített kapcsolatokról hallottunk, s arról, hogy az RNÖ tagjait igyekeznek bevonni minden romákat érintő ügybe. Valójában az RNÖ-nek még saját irodát sem biztosítanak, rendre az önkormányzat munkatársait kell megkérniük, hogy egy-egy tárgyalóterembe bemehessenek. A képviselők arról is panaszkodtak, hogy nem kapnak lehetőséget a döntéseket előkészítő városi bizottságban az érdemi részvételre, ahogy előfordul az is, hogy a közmunkások RNÖ által összeállított listáját egyeztetés nélkül megváltoztatták. Ugyanakkor tény, hogy ők azok, akik a telepen élőknek jutatott források elosztásában, vagy legalábbis annak befolyásolásában részt vesznek: az önkormányzat az ő véleményüket kéri ki segélyosztáskor, ők állítják össze a közmunkás brigádokat, de a fejlesztési pályázatokhoz kapcsolódó képzésekre is náluk lehet jelentkezni. Az RNÖ kapuőri szerepére azért is szükség van, hogy a város vezetése el tudja kerülni a telepi romákkal való közvetlen kapcsolatot. Legalábbis ezt tanúsítja egy roma fiatalasszony története, aki a lakásproblémája ügyében szeretett volna személyesen beszélni a polgármesterrel, de meglepetésére az irodában az RNÖ elnöke is jelen volt.

„Amikor én azt mondtam, hogy nem szeretném, ha a beszélgetésünket R. végighallgatná, mert milyen jogon hallja az én problémámat – meg se hallotta. (...) Azt mondja [a polgármester], neki kell védelem. Hát mondom, megeszem én magát, hogy védelem kell?! R. ott maradt, sőt ő beszélt a polgármester helyett. (R_családi16)

³ Az eddigi várospolitikai elhibázottságát jelzi, hogy terepmunkánk lezárása után, 2014 őszén az önkormányzati választásokon a Jobbik jelöltje nyerte meg a választásokat, a polgármester is a Jobbik jelöltje lett. Az előző testületben nem volt jobbikos, egy független képviselőről tartották úgy, hogy ez a párt támogatja. Az önkormányzati választások óta eltelt időszakban – a városi blogok, Facebook-oldalak bejegyzései szerint – egyre erőteljesebb a hatósági ellenőrzés a cigányvárosban.

Az RNÖ vezetői – a közfoglalkoztatás és a fejlesztésekhez kapcsolódó képzés és foglalkoztatás – mellett a napszámos és idénymunkák szervezésében is részt vesznek/vettek. Egyikük mezőgazdasági munkára szervez napszámosokat:

„...olyan embereknek szedtem embereket, akinek volt vállalkozási engedélyük, és akkor engem megkértek vidékiek, hogy tudnák-e vinni nekik ötven-hatvanat, amikor [máskor] harmincat, mikor, milyen mennyiségű munka kellett nekik. És megkértek, hogy vigyek, és adtak egy kialkudott bért (...) Aztán rájöttem, hogy miért kell nekem fillérékért másokat gazdagítanom. Elég jó pénzeket kerestek benne. És akkor rájöttem, hogy ezt én is el tudom vállalni. És az egyik helyen sikerült is, hogy nekem is adtak munkát.” (R_RNÖ1)

Vállalkozása nemcsak idényszerű, hanem a mezőgazdasági gépesítések miatt egyre szűkösebb tevékenységet is folytat. Terepmunkánk idején ő maga is közmunkás brigád vezetőjeként dolgozott.

Másik vállalkozónk valamivel szerencsésebb volt: a nyolcvanas évektől a helyi Téglagyárban dolgozott, megbízhatósága és ismeretségei okán kapott lehetőséget a munka szervezésére.

„Akkor volt rá egy lehetőségünk. Itt kaptunk munkát, itt a Téglagyárban, mondták, hogy vállaljuk el vállalkozásba. volt egy vállalkozó, akivel nem voltak megelégedve. Tudták, hogy mi dolgozunk benne, így átadták nekünk.” (R_RNÖ2)

A vállalkozás évekig nagyon jól ment, „*Meg lehetett élni belőle*” – szerénykedett S. A téglákat elsősorban szocpolos házak építéséhez használták; az építkezéseket egy másik helybeli roma vállalkozó szervezte.

„Már most nehéz eladni, de akkor nagyon ment a vályog. (...) Most már nehéz, nehéz eladni a vályogot. Nehéz ugye, mert most már nincsenek építkezések, megszűntek a szocpolok.” (R_RNÖ2)

A két vállalkozó egymásnak rokona, hosszabb-rövidebb ideig mindegyikük a helyi RNÖ képviselője volt, és vállalkozásaik alapvetően a cigányvároshoz kötődő lehetőségek kiaknázásához kapcsolódnak: itt toborozzák a napszámosokat, innen járnak a Téglagyárba dolgozni, amit a cigányvárosban felépült szocpolos házakhoz készítenek. Azaz az RNÖ képviselői nemcsak a városrészbe érkező közmunka és pályázati lehetőségek elosztása felett rendelkeznek, hanem mindez összefonódik saját vállalkozásaikkal is. Vállalkozásaikat speciálisak több tekintetben is: egyfelől tevékenységeik általában egyetlen, éppen adódó lehetőségre, annak minél jobb kiaknázására épülnek, így törvényszerűen időszakosak, másfelől a városrészben élő, nekik kiszolgáltatott családok munkaerő-piaci kizsákmányolásán alapulnak.

Miközben az RNÖ elviékben a helyi roma közösség érdekeinek képviseletére vállalkozott, tagjai maguk is munkanélküliként jelennek meg, akiknek foglalkoztatása az önkor-

mányzattól függ. Az önkormányzat kiegyensúlyozott, de nem egyenrangú viszonyt tart fent az RNÖ képviselőivel; azzal, hogy bevonja őket a szociális transferek és közmunka-lehetőségek elosztásába, a felelősséget és a források szűkösségéből eredő konfliktusokat is rájuk hárítja. Mindezzel párhuzamosan az önkormányzat egyfajta kapuőri feladatot is hárít az RNÖ tagjaira, amelynek funkciója, hogy a roma közösség tagjait, problémáit távol tartsa a várostól, az önkormányzat hivatalaitól. A kapuőri szerep elfogadása egyrészt lojalitást feltételez a városvezetés irányába, másrészt a cigányvárosban élő családok kifelé mutató, az intézmények világához csatlakozó kapcsolatainak kisajátítását is jelenti. Úgy is fogalmazhatunk, hogy egzisztenciális és politikai függőségek hierarchikus láncolata alakult ki, amelyben az RNÖ elnöke és tagjai a városvezetés felé lojálisak, a telepi romák felé viszont a hatalmat képviselik. Ebben az esetben a hatalom egyszerre jelenti az állami források elosztása feletti rendelkezést, a városrészben megjelenő alkalmi munkalehetőségekhez való hozzáférést, az érdekvérvényesítést, hivatali ügyintézés feletti totális kontrollt. Azaz az RNÖ tagjai kapuőri szerepüket úgy tudják teljesíteni, hogy az állami szervezetek és intézmények helyett megszervezik a városrész feletti felügyeletet. E felügyelet, annak működtetése a városrészben élő kiszolgáltatott családok totális ellenőrzésén, személyes függőségben tartásán és kizsákmányolásán alapul.⁴ Az RNÖ elnöke, aki a szegénységben élő romák érdekeinek képviseletére vállalkozott, s akit a romák azért választottak meg, hogy ügyeiket képviselje, a cigányvárosban élő romákról elutasító többségi nézőpontból, a szélsőjobboldalról ismert argumentációval beszélt nekünk:

„A cigányságnak az egész unió területén 80 százaléka nincs olyan szinten, hogy integrálható legyen. Ez egy realitás, hogy nem lehet romákkal együtt élni... Bezárt környezetben vannak, veszélyt jelentenek önmagukra. A cigányságnak 80 százaléka aluliskolázottságánál fogva nem rendelkezik az ügyeinek viteléhez szükséges belátási képességgel. Ezért önmagára, gyerekére és a többségre veszélyt jelent. (...) Egyszer nagyon keményen fogalmaztam: csak diktatórikus eszközökkel lehet a romákat felzárkóztatni. A telep 95 százaléka deviánsnak tekinthető. A cél elhatárolódni azoktól a romáktól, akik deviánsak.” (R_RNÖ3)

⁴ Az RNÖ kauőri/felügyelői szerepét példázza, hogy terepmunkánk során először az elnök szerette volna megszervezni interjúinkat, s miután ezt a felajánlást elhárítottuk, gyakran hívatlanul is betoptant a családokhoz az interjú alatt. Ezzel nemcsak a mi munkánkat szerette volna ellenőrizni, de a válaszoló családtagokat is rendre kijavította, mondandójukat kiegészítette, vagyis igyekezett a telepről való információkat kontroll alatt tartani.